

УДК 159.922.76:616.896

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-203-210

Серомаха Наталія Євгенівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дефектології та психологічної корекції ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

sieromakha@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5364-2785>

Мухіна Анастасія Юрївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дефектології та психологічної корекції ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

mukhina08121983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9419-9935>

МЕТОД СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРА

На сучасному етапі актуальною залишається проблема корекції загального і психічного розвитку дітей з розладами аутичного спектра (РАС), пошук ефективних підходів, методів та прийомів корекції. Програми інтенсивної, тривалої терапії, опрацьованої доцільно для кожного конкретного випадку, і спеціальної освіти можуть допомогти дитині з РАС в засвоєнні навичок соціальної взаємодії, самодопомоги, становленні оптимальної адаптації серед інших людей, до набуття професійної освіти і здатності реалізовувати свої вміння на практиці (В. Каган, О. Нікольська, Г. Смоляр, Т. Скрипник). У більшості країн лікувально-педагогічна робота з аутичними дітьми має комплексний характер і охоплює медикаментозну, психологічну та педагогічну корекцію (Я. Багрій, К. Лебединська, І. Марценківський, К. Островська, О. Романчук, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворова, А. Чуприков, Д. Шульженко). Проте на сьогодні психолого-педагогічна корекція аутизму не має однозначності й узгодженості щодо технологій та методик, які б допомагали ефективно долати порушення аутичного спектра (Скрипник, 2010). У цій статті буде приділено увагу одному з методів структурованої терапії задля корегування в разі РАС у дітей – методу *«сенсорна інтеграція»*. Даний метод застосовується з ціллю послідовного впливу на підґрунтя розвитку дитини, яким визначено сенсорні системи. Отже, *мета статті* – здійснити теоретичний аналіз особливостей застосування метода сенсорної інтеграції в роботі з дітьми з розладами аутичного спектра.

Термін «сенсорна інтеграція» вперше використав в 1902 році Ч. Шерінгтон. Нове значення цьому терміну надала науковий співробітник Північно-Каліфорнійського Університету (м. Лос-Анжелес), доктор Ен Джин Айрес у 60-х роках ХХ століття (Скрипник, 2010). *Сенсорна інтеграція* представляє собою узгодження відчуттів, які у подальшому будуть якимось чином застосовані (Айрес, 2009). Поняття «сенсорна інтеграція» відтворює результат процесу доходження до мозку сигналів від внутрішнього і зовнішнього середовища. У цьому процесі мозок розпізнає, відбирає, інтерпретує, групує цю інформацію (Grzybowska E., 2010).

Процес сенсорної інтеграції починається з перших тижнів життя плоду і найінтенсивніший перебіг має до кінця дошкільного віку.

З розвитком інтеграції пов'язане функціонування людини на всіх рівнях. Адекватна сенсорна інтеграція – це злагоджене функціонування сенсорних систем. Фундаментальне значення для розвитку інтеграції органів чуття має функціонування чотирьох систем, які відбирають і аналізують інформацію, пов'язану з тілом:

1. Схеми тіла, що зумовлює становлення прaxiesу (цілеспрямованих дій);
2. Відчуття рівноваги, яке допомагає тілу правильно розподіляти м'язові зусилля відповідно до ситуації;
3. Відчуття глибинної чутливості, яке дає змогу відчувати власні стани і прояви окремих частин тіла;
4. Візуальне сприймання (Айрес, 2009).

На сьогодні доведено, що багато проблем у поведінці пов'язані з тим, що люди з РАС сприймають та опрацьовують сенсорну інформацію якісно інакше, аніж люди з нейротиповим розвитком (Богдашина, 2009). У більшості дітей з РАС виявляється ціла черга відхилень у сенсорній сфері.

В сфері тактильного сприйняття: у дитячому віці відмічається негативна емоційна реакція на дотик, сповивання, купання, у більш дорослому віці – негативна реакція на певний одяг, взуття тощо. У іншій частині дітей з РАС спостерігається слабка реакція на дотик, мокрі пелюшки, холод.

В сфері зорового і слухового сприйняття: неможливість переносити яскраве світло, гучні звуки у одній групі дітей з аутизмом і слабка реакція на них у іншій. Були випадки, коли аутичні діти помилково оцінювались як глухі.

Зниження орієнтування на мовленнєві сигнали, неуважність до мовлення іншої людини, її міміки, погляду мають гальмівний вплив на розвиток комунікативної сторони мовлення.

Особливості сенсорної сфери дітей з розладами аутичного спектра стають причиною проблем у навчанні та призводять до різних видів дезадаптованої поведінки. Багато труднощів, що викликані сенсорними особливостями дітей з РАС, можна скорегувати за умови створення

особливого сенсорного середовища чи використання спеціального обладнання. При цьому особливості сприйняття кожної дитини з РАС є індивідуальним.

Теорія сенсорної інтеграції наголошує на великому значенні правильного формування та інтеграції основних систем органів чуття: дотику, відчуття руху, смаку, зору і слуху. Саме від успішного перебігу цього процесу залежить становлення схеми тіла, рухової координації двох частин тіла, здатність до планування рухів, увага, а також емоційна рівновага. У подальшому все це стає підґрунтям таких складних психічних процесів, як мовлення, здатність до читання, рахування чи письма. Відбувається така терапія у великому приміщенні, спеціально пристосованому для цього. Там має бути багато знарядь для стимуляції різних органів чуття (Айрес, 2009).

Т. Скрипник зазначає, що атмосфера під час занять сприяє розвиткові зовнішньої потреби в оволодінні довкіллям. Дитина з РАС відчуває все більше успіху, у неї з'являється бажання брати участь у різних за кількістю та складністю завданнях.

Терапія має стосуватись, першою чергою, тих сфер, у яких у конкретної дитини є стереотипи. Послідовний продуманий вплив на чуттєві, смакові органи чуття та відчуття руху в напрямі їх стимуляції й інтеграції виконують у формі гри, але насправді – це система занять, завдяки якій нервовий устрій стає здатним інтегрувати чуттєві враження та використовувати їх практично. Безпосереднє завдання цієї системи занять – навчити мозок правильно реагувати на зовнішні подразники. При цьому використовують оснащення різного типу: гойдалки, платформи для тренування рівноваги, великі м'ячі та валики, скейтборди тощо.

Діти відгадують літери, які педагог «пише» їм на спині, бавляться м'якими іграшками, вдихають різні запахи, лежать на великих м'ячах, стискають гумові груші, водять очима за рухомими предметами, за променем ліхтарика, вчаться рахувати під час рухових пустощів (Скрипник, 2007).

На що варто звернути увагу, якщо ви вважаєте, що у дитини гіперчутливість, по-перше, дитина намагається зберігати постійно вертикальне положення і рівновагу, все це зі страху будь-яких переміщень; невпевненість при їзді на велосипеді, гіперчутливість до запахів та доторкань, вузький «їстівний репертуар», м'язовий тонус досить низький, труднощі під час гігієнічних процедур, по-друге, досить чутливою є дитина до інших дітей і дорослих, коли занадто близько вони підходять, торкаються, знаходяться поблизу та створюють «шумний простір», це може бути черга в магазині, кафе та інше. Якщо у дитини гіпочутливість, то це буде проявлятися в наступному: зниження чутливості до больових відчуттів, постійний «руховий неспокій», імпульсивна поведінка, неадекватна реакція на відчуття інших, «гойдання на стільці».

Прояви гіпо- і гіперчутливості можуть проявлятися в одній і тій же дитині. Незалежно від того, наявна гіпочутливість або гіперчутливість, це може вплинути на здатність повноцінно функціонувати в обстановці, що оточує. Коли ми маємо справу з дитиною з порушенням сенсорної інтеграції, потрібно терпіння і розуміння того, що поведінка дитини, це не намір звернути на себе увагу.

Дуже часто батьки звертаються по допомогу, коли дитина постійно потребує подразнення оральної зони (постійно щось тягне до рота, хоче гризти, кусати та інше). Дитина це робить у двох випадках, для того щоб краще відчувати те, що відбувається у роті (при низькій чуттєвій реакції) для того щоб зосередитися або розслабитися. Маленькі діти використовують для цього іграшки, пальці, соску. Дорослі обирають інші, відповідні віку подразники оральної зони (їжа, паління та інше). Якщо потрібно заспокоїти дитину пропонуйте їй тверду або в'язку їжу, можна також здувати вату зі столу за допомогою коктейльної трубочки. Якщо дитина постійно набиває рота під час їжі, потрібно домовитися про якісь сигнали, дії, які будуть контролювати процес. Наприклад, кожний раз після того, як їжа потрапила до рота, потрібно взяти і приклеїти наклейку.

Також розповсюдженою проблемою є контакт дитини з одягом. В таких випадках «тренують шкіру» дитини за допомогою щітки з м'якою щетиною.

Порушення в роботі вестибулярного апарату видають вміння тримати рівновагу, координація. Для такої дитини заняття спортом являє собою дуже «важкі випробування», тому для педагога потрібно розпочати тренування з зони комфорту дитини, а потім ускладнювати поступово. Для цього мають бути використані гойдалки, самокати, поверхні, що мають нахил. В цьому напрямку ерготерапевти використовують гойдалки двох видів: кругові та лінійні.

Ще одна проблема, з якою стикаються батьки дитини з розладами аутистичного спектру це бурхлива реакція на звуки. К. Косинські в своїй книзі «Ерготерапія для дітей з аутизмом», радить написати список звукових подразників, які пугають дитину. За можливістю дайте дитині контроль за цими звуками (включати і виключати порохотяг), існує спеціальний диск Sound-Eaze, який створений для того, щоб допомогти дитині контролювати звуки, які не піддаються контролю в реальному житті (сирена, сигнали, грім, лай собаки та інше).

Що стосується самостимуляцій, стереотипій (дитина постійно робить рухи кистями рук або руками). Дитина з РАС таким чином заспокоюється. Для пропедевтичних моментів підійдуть вправи, які спрямовані на те, щоб дитина щось товкала, тягнула, переносила, ліпила. Якщо з дитиною можна домовитися і обговорити цей момент, то потрібно її навчити заспокоюватися таким чином наодинці (машина, власна кімната абощо). Такий момент заспокоєння може стосуватися і моменту гри з іграшками, коли дитина ставить їх в послідовному порядку замість того, щоб грати з ними. Це важливо для дитини, але ця гра не

може продовжуватися постійно, тому оберіть таймер, за допомогою якого дитина зорієнтується в своїй стереотипній діяльності, а потім пропонуйте їй покатати іграшок з горки, помити іграшки, які запачкалися.

Причиною ехолалій може бути самостимуляція та формування навички говоріння. Як поводитися при цьому? Якщо це заспокоює дитину не потрібно забороняти це, просити зупинитися, краще повторити за дитиною, але привносячи нові слова до фрази, яку повторює дитина. Дуже гарно буде, якщо вдасться доповнити все це руховим компонентом або музикою.

Також, коли дитина постійно знаходиться в руховій активності, то вона потребує більших стимулів або активної діяльності, щоб їх нервова система сприймала дію зовнішніх подразників. Навіть, коли дитина висить «верх тормашками» сенсорна інформація поступає до м'язів, хребта, вестибулярної системи. Для того, щоб порція сенсорних подразників була достатньою потрібно регламентувати «сенсорну дієту», дуже корисно використовувати пластилін, тісто, всі фізичні прави, ковдри з обваженням, стрибки, можна також використовувати тренажер BOSU.

Ще одна особливість і проблема, з якою стикаються батьки дітей з РАС, це коли дитина ходить «на носочках». Механізм цього простий, дитина уникає контакту з подразником (в даному випадку це підлога), і тому змушена обрати «мінімальну зону торкання». Дуже корисні в даному випадку масажи ступні, можна запропонувати дитині вдома ходити в панчохах, під час ігор можна запропонувати дитині передвігатися тільки на п'ятах, а також можна запропонувати знаходити ногами іграшки в кінетичній песочниці.

Є таке поняття як «сенсорна дієта». Що це таке? Це терапевтичний інструмент, який допоможе зробити сенсорну систему дитини більш організованою. Це «дієта видів діяльності». Для складання такої «дієти» дитини потрібно знати які дії викликають істерики у дитини, в який час дитина гіперактивна, які види діяльності викликають задоволення у дитини, список «істивних переваг» та інше.

Основні вправи на стимуляцію сенсорної інтеграції:

- стимуляція стоп, долонь, поверхні тіла біля хребта, обличчя; т.зв. подвійна дотикова стимуляція; потирання руки дитини предметами різної фактури;
- відпрацювання рухових проявів як відгуку на інструкцію (стань на одну ногу, підними руки до гори і поєднай їх над головою тощо);
- вирізнення елементів (фігур) з тла (за кольоровими таблицями на білому, жовтому, сірому папері з окресленими формами геометричних фігур як стимуляція зорова і зорово-рухова);
- переміщення погляду за рухомими предметами;
- малювання фігур;
- розпізнавання форм за допомогою дотиків;

- розпізнавання фігур, які окреслюють на долонях дитини, її животі, спині;
- рухи пальцем у напрямі носа й руки терапевта;
- відпрацювання послідовності рахунку та звуків;
- розпізнавання звернень за допомогою слуху;
- стимуляція реакції на запахи;
- стимуляція реакції на смак (з урахуванням особливої поведінки дитини: підгризання, жування частин одягу чи неїстівних предметів);
- утримання рівноваги на одній нозі з відкритими, а потім – закритими очима;
- хода по визначеній лінії, мотузці;
- рух з підскоками;
- перевероти вперед, вправи на зміну позиції тіла за інструкцією терапевта тощо.

Сенсорна інтеграція допомагає розвинути такі уміння та психологічні утворення, як здатність до концентрації, організації вражень, абстрактного розмірковування, самоприйняття та самоконтролю, тобто – усього того, щоб можна було нормально функціювати в повсякденній життєдіяльності, у школі, родині, а з часом – у дорослому житті.

Список використаної літератури

- 1. Айрес Э. Дж.** Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / [пер. с англ. Юлии Даре]. М.: Теревинф, 2009. 272 с.
- 2. Богдашина О. Б.** Особенности сенсорного восприятия при аутизме: введение в проблему. *Сибирский вестник специального образования*. 2012. № 2(6).
- 3. Сенсорные** особенности детей с расстройствами аутистического спектра. Стратегии помощи: методическое пособие / под общ. ред. А. В. Хаустова, Н. Г. Манелис. М.: ФРЦ ФГБОУ ВО МГППУ, 2018. 70 с.
- 4. Скрипник Т. В.,** Хворова Г. М., Смоляр Г. Г. Інтеграційний літній табір: простір розвитку дітей з аутизмом. К.: ПВП «Задруга», 2007. 96 с.
- 5. Скрипник Т. В.** Феноменологія аутизму: монографія. К.: Вид-во «Фенікс», 2010. 320 с.
- 6. Смоляр Г. Г.** Біхевіоральна терапія. *Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: у 2-х т.* К., 2014.

References

- 1. Ajres, E. Dzh.** (2009). Rebenok i sensornaya integraciya. Ponimanie skrytyh problem razvitiya [Child and sensory integration. Understanding the hidden problems of development]. Per. s angl. Yulii Dare. M.: Terevinf [in Russian].
- 2. Bogdashina, O. B.** (2012). Osobennosti sensornogo vospriyatiya pri autizme: vvedenie v problemu [Features of sensory perception in autism: an introduction to the problem]. *Sibirskij vestnik special'nogo obrazovaniya – Siberian Bulletin of Special Education*, 2(6) [in Russian].

3. Haustova, A. V. & Manelis, N. G. (Eds.). *Sensornye osobennosti detej s rasstrojstvami autisticheskogo spektra. Strategii pomoshchi* [Sensory features of children with autism spectrum disorders. Assistance strategies]. M.: FRC FGBOU VO MGPPU [in Russian]. **4. Skrypnyk, T. V., Khvorova, H. M. & Smoliar, H. H. (2007).** *Intehratsiyni litnii tabir: prostir rozvytku ditei z autyzmom* [Integratsiyni litniy tabir: prostr rozvitku ditey with autism]. K.: PVP «Zadruha» [in Ukrainian]. **5. Skrypnyk, T. V.** *Fenomenolohiia autyzmu* [Phenomenology of autism]. K.: Vyd-vo «Feniks» [in Ukrainian]. **6. Smoliar, H. H. (2014).** *Bikheviornalna terapiia* [Bicheuornal Therapy]. *Tekhnolohii psykhičnoi intehratsii ditei z autyzmom – Technological Psychology Integration of Children with Autism*. Vols. 1-2. K. [in Ukrainian].

Серомаха Н. Є., Мухіна А. Ю. Метод сенсорної інтеграції в роботі з дітьми з розладами аутичного спектра

В статті розкрито особливості застосування методу сенсорної інтеграції в роботі з дітьми з розладами аутичного спектра. Представлено історичні дані з питання дослідження проблеми сенсорної інтеграції, основні психологічні характеристики дітей з розладами аутистичного спектру. Наведено визначення поняття «сенсорна інтеграція», критерії адекватної сенсорної інтеграції у нейротипових людей, фундаментальне значення для розвитку якої має функціонування чотирьох систем, які відбирають і аналізують інформацію, пов'язану з тілом.

Виокремлені особливості сенсорної сфери дітей з розладами аутичного спектра, особливості зорового, слухового, тактильного сприйняття таких дітей. Зазначено, що особливості сенсорної сфери дітей з розладами аутичного спектра стають причиною проблем у навчанні та призводять до різних видів дезадаптованої поведінки.

Розкрито сутність методу сенсорної інтеграції, його зміст і задачі. З'ясовані основні правила організації навчальних занять з використанням методу «сенсорна інтеграція» та категорії дітей з розладами аутичного спектра, до яких першою чергою слід застосовувати даний метод. Також у статті наведені основні вправи на стимуляцію сенсорної інтеграції.

Ключові слова: аутизм, корекція, метод, сенсорна інтеграція, відчуття, сприйняття, діти розладами аутичного спектра.

Серомаха Н. Е., Мухина А. Ю. Метод сенсорной интеграции в работе с детьми с расстройством аутичного спектра

В статье раскрыты особенности использования метода сенсорной интеграции в работе с детьми с расстройством аутичного спектра. Представлены исторические данные по вопросу изучения проблемы сенсорной интеграции и основные психологические характеристики детей с расстройством аутичного спектра. Приведено определение понятия «сенсорная интеграция», критерии адекватной сенсорной интеграции, фундаментальное значение для развития которой имеет

функционирование четырех систем, которые отбирают и анализируют информацию, связанную с телом.

Выделены особенности сенсорного развития детей с расстройством аутичного спектра, особенности зрительного, слухового, тактильного восприятия таких детей. Указано, что особенности сенсорной сферы детей с расстройством аутичного спектра становятся причиной проблем в обучении и приводят к различным видам дезадаптивного поведения.

Раскрыта сущность метода сенсорной интеграции, его содержание и задачи. Определены основные правила организации учебных занятий с использованием метода «сенсорная интеграция» и категории детей с расстройством аутичного спектра, для развития которых в первую очередь необходимо применение данного метода. Также в статье приведены примеры основных упражнений для стимуляции сенсорной интеграции.

Ключевые слова: аутизм, коррекция, метод, сенсорная интеграция, ощущения, восприятие, дети с расстройством аутичного спектра.

Sieromaha N., Mukhina A. The Method of Sensory Integration in Working with Children with Autism Spectrum Disorder

The article is dedicated to the peculiarities of application of the method of sensory integration in working with children with autism spectrum disorder. The authors present historical data on the research of the problem of sensory integration, the main psychological characteristics of children with autistic spectrum disorders. It is specified the definition of “sensory integration”, criteria of adequate sensory integration in neurotypical people, the fundamental value for the development of which has the operation of four systems that select and analyze information related to the body.

The authors of the article outline the peculiarities of the sensory sphere of children with autistic spectrum disorders, the peculiarities of visual, auditory and tactile perception of such children. It is noted that the peculiarities of the sensory sphere of children with autistic spectrum disorders cause learning problems and lead to various types of disadapted behavior.

The essence of the method of sensory integration, its contents and tasks are specified. It is determined the basic rules of organization of training sessions applying the method of “sensory integration” and the categories of children with autism spectrum disorders to whom this method should be used first.

Moreover, the authors present the main exercises for stimulation of sensory integration. Sensory integration helps develop such skills and psychological entities as concentration ability, emotional organization, abstract thinking, self-acceptance and self-control.

Key words: autism, correction, method, sensory integration, sensation, perception, children with autism spectrum disorder.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2019 р.

Прийнято до друку 25.10.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.